

# UTÓSZÓ



„A népköltészet rendkívül gazdag és változatos: végigkíséri a társadalomban élő egyén egész életét a bölcsőtől a koporsóig. Már a kisgyermek is verses mondókákkal kezdi a játékot...” – mondja dr. Katona Imre.<sup>1</sup> Tehát a népi mondókák is, mint a népköltészet termékei, életünk állandó kísérői. Nincs olyan ember, aki életében legalább egy mondókát ne hallott vagy ne mondott volna. Míg kicsinyek vagyunk, bennünket szórakoztatnak velük, ha felnőttünk, mi szórakoztatjuk gyermekeinket az eltanult mondókákkal. És éppen ezért, mert annyira belénk rögződtek ezek az egyszerű, könnyen megjegyezhető szövegek, nem is figyelünk fel tartalmuk szépségére, szövegük dallamosságára, a bennük megbújó társadalmi, történelmi, nyelvi értékekre, s arra sem gondolunk, hogy a népköltészet e termékei mennyi igazságot tartalmaznak, észrevétlenül is mennyi érdekességre tanítanak meg bennünket.

Ezeknek a rejtett szépségeknek egy részét igyekszik feltárni e gyűjteményünk. A mondókák java részét Vajdaság, azaz Bácska, Bánság és Szerémség különböző helységeiben gyűjtöttük. Légtöbbjük ma is él, gyakran hangzik fel gyermekek, szülők, nagyszülők, mókázók, tréfálkozók, mesemondók, mondókások vagy a népi szövegeket kedvelő és értékelő óvónők, tanítónők ajkán. Akad azonban olyan versike is közöttük, amely már-már a feledés homályába merült, felmondója azóta meg is halt, s ha nem je-

gyeztük volna le talán az utolsó órában, mindörökre elvész az utókor számára.

Hogy a népi mondókák mindig kedveltek voltak vidékünkön, arról a Magyar Nyelvőrben megjelent cikkek<sup>2</sup> és a monográfiákban írt utalások is tanúskodnak<sup>3</sup>. Gyűjtésükre mégsem sokan vállalkoztak.

Az utóbbi években azonban örvendetesen megnövekedett azoknak a gyűjtőknek a száma, akik hagyományaink iránt érdeklődnek, s a népmesék, a népballadák, a népdalok, a mondák és anekdoták gyűjtése közben a gyermekjátékokat és a népi mondókákat is örömezt papírra vetették vagy hangszalagra vették, sőt olyanok is akadtak, akik csupán a mondókákat gyűjtötték egybe<sup>4</sup>. Így az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke, valamint a Hungarológiai Intézet archívumában is elég sok, mostanában szalagra vett vagy lejegyzett mondókát találunk. Az érdeklődés tehát megvan, a gyűjtés megindult, csak a kiértékelés, az igényesebb és tudományosabb feldolgozás várat még magára.

Az e kötetben megjelent 280 mondókát tízévi gyűjtőmunka (1964—1974) anyagából válogattam össze. Egy részüket magam gyűjtöttem egy-egy dialektológiai kutatóutam alkalmával, más részüket pedig magyartanárok szíves közreműködésével. Lelkesen segítettek azonban az általános iskolai diákok is; megszólaltatták falujuk öregjeit, hogy emlékezetükből előcsalják a régi, már nemigen hallható mondókákat, s elősegítsék a gyűjtemény gyarapítását<sup>5</sup>. Az ellenőrzést magam végeztem, s azokat a szövegeket igyekeztem kiválogatni, amelyek ma is használatosak. Az ilyen népszerű és közkedvelt mondókák mellé azonban nagyon jól illenek a régebbiek is, ezeknek is helyet szorítottam hát a kötetben. (A változatokat hely-

szűke miatt nem közölhetem, de ezek különben is részletesebb feldolgozást igényelnek, hiszen van olyan népi mondókánk, amelyik száz változatban él ugyanabban a községben.) Adatközlőim közül csak néhányat említek meg<sup>6</sup>, mégpedig azokat, akik valóban igaz kútfői e szövegeknek, mert sorsuk, életük úgy alakult, hogy unokákat, dédunokákat nevelgettek és szórakoztattak népi mondókákkal, vagy felnőtt társaiknak mondogatták alkalomadtán. E vérbeli mondókások képzelőereje, mondókateremtő és -variáló képessége nemegyszer ámulatba ejtett. Mondókáik közül elég sok be is került a gyűjteménybe.

Kodály a kiolvasókat a gyermekdal dallamtalan oldalhajításának nevezi: „A gyermeki forma alapképlete az ütempár, két lépésnek megfelelő idő, mialatt mindegyik láb kétszer érinti a földet, a súlyos-súlytalan viszony kétszer ismétlődik. Két 2/4 ütem lesz a kótaképc. Ez megvalósulhat 3—9 fázisban (szótagban). A lépés tempója 108—126 közt mozog percenként. Ez a formája a kiolvasóknak is, ami a gyermekdal egy rendszerint dallamtalan oldalhatása.”<sup>7</sup> Általában nemcsak a kiolvasókra érvényes ez az állítás, hanem mindegyik mondókát ez a forma jellemzi. Katona Imre a népköltészet kisebb, alkalmi műfajainak tekinti őket. „A mondókák, rigmusok általában rímes, ritmikus szerkezetűek, dallamuk azonban nincs” – állapítja meg<sup>8</sup>. Ha dallamuk nincs is, dallamosságuk van, ezt sohasem veszítik el. Dallamosságuk rögzítése, pontos bemutatása azonban nagyon nehéz lenne, mert sok mondókát csoportosan mondanak fel, s a szótagok rövidege, hosszúsága sem arányos állandóan, hanem változhat, mivel a szövegnek sem az értelme, sem a meghatározott

dallamossága nem tudatosodik mindig pontosan a mondókásokban. Ezt jól mutatja a sok elferdített szöveg, a sok értelmetlen sor és rendszer nélküli gondolatmenet. Ezért dallamuk nélkül közöljük a mondókákat. Nem jelöljük meg nyelvjárási sajátosságaikat sem, mert célunk ez alkalommal nem a nyelvjárási szövegek, illetve a tájnyelvi sajátosságok mondókabeli jellemzőinek a bemutatása. A tájnyelvi kiejtéshez ragaszkodó írásmódot azért is mellőztük<sup>9</sup>, mert úgy véljük, mondókáink nagyon alkalmasak a hangképzésnek, a hanglejtésnek és a szavak értelmes ejtésének gyakorlására, s általában a nyelvápolásra, a nyelvcsiszolásra. Ezért nem vettük be gyűjteményünkbe a hosszabb idegen nyelvű sztereotípiát tartalmazó szövegeket sem.

Anyagunk csoportosítása közben a mondóka funkcióbeli sajátossága volt az elsődleges szempont, s ennek alapján az azonos cselekedetre, egyazon feladatra felszólító, hasonló tartalmú mondókákat soroltuk egy-egy csoportba. E csoportosítás eredménye a tizenhét féle típusú mondóka. A kötetet a legegyszerűbb, a legkönnyebb mondókákkal kezdjük, és így haladunk a nehezebb, az összetettebb szövegek felé. A csoportokon belül szintén ezt az elvet alkalmazzuk, tehát a rövidebb, a fonetikailag könnyebb, a tartalmilag egyszerűbb szövegekkel kezdjük, és fokról fokra haladva közöljük a bonyolultabbakat. Feltételezzük, hogy az ilyen szerkezeti felépítés folytán az egyívású, de különböző fogékonyságú és felfogású gyermekek egyaránt megtalálják a nekik megfelelő mondókákat. Arra is ügyeltünk, hogy olyan mondókák kerüljenek a kötetbe, amelyekben szembetűnő a játszói szóképzés, a játszói szóferdítés, a rokonértelmű szavak ötletes használata, a hangutánzó szavak halmozása, az ikerítés, vagyis

mindazon nyelvi jelenségek, amelyekkel a mondókás élhet.

Meg kell állapítanunk azt is, hogy nagyon sok mondóka a népköltészeti és nyelvi elemek tudatos felhasználása folytán olyan utánozhatatlan tömörségű szöveggé formálódott, amely mély tartalmi vonatkozásokra hívja fel a hallgató figyelmét. Finom tréfák útján juttat el bennünket az igazi humorig, árnyalatnyi különbségeket domborít óriásivá, könnyed fordulatok, pajkos igazmondások közepette csillogtatja meg a legkomolyabb gondolatokat, életfontosságú kérdéseket, s könnyűnek látszó, de nehezen megfejtendő tények felderítésére ösztönzi a felnőtteket és a gyermekeket egyaránt.

Pl.:

Egyszer volt, hol nem volt,  
Volt egyszer egy asszony,  
Annak sok lánya volt,  
Mondd meg, hány fia volt!

vagy:

Volt egy Lipót,  
Csinált kőből koporsót.  
Vitte, vitte, majd letette.  
Mondjam-e még tovább?

A mondókákban szereplő tárgyak – fűrész, korszó, mángorló, sőtartó, talicska, tányér – a legközvetlenebb környezetet idézik, de erre utalnak az egyszerű ételek is; mint például a kukoricagriz, a málé, a pogácsa. Néhol a mondókásból feltör a szegénységgel együttjáró keserű igazság:

Ha úgy volna zsírom,  
Mint ahogy nincs lisztem,  
a kubikostalicska figyelmeztetése pedig:  
Ha nem eszel szalonnát,  
Nem tolod a talicskát!

– egyben a szegényember panasza is. Társadalmi ellentétekre épül a harangok beszédét idéző mondóka, amelyben a valóságot, a szegény és a gazdag közti örök ellentét zúgják a harangok.

Van pénze, van! –  
halljuk, ha a halott gazdag ember, mert a halálában is fölötte áll a nincstelennek, utolsó útjára is a nagy, szépen bongó harang szava kíséri el, hiszen jól megfizethettek érte, a szegény halottnak viszont a temetése is egyszerű, be kell érnie a legkisebb harang szavával, ez pedig egyre csak ezt hajtja:

Ringy-rongy!

Ringy-rongy!

– hiszen csak kis pénzzel – „ronggyal” – fizettek a harangozónak.

Az állatok szintén a közvetlen környezetből lépnek a mondókákba. Túlnyomó részük háziállat, de van elég a közismert erdei, réti, mezei, vízi állatseregéből is. Az állatmesékből ismert jellegzetes tulajdonságaik itt is változatlanul megvannak: a róka a mondókában is ravasz, a hangya szorgalmas, a macska torkos. Tárgy is, állat is egyenrangú egymással, illetve a mondókában szereplő személlyel; bármelyikük beszélhet, bármelyikük mozoghat, bármelyikük cselekedhet.

A mondókának a csúfolódás, az incselkedés, a kipellen-gérezés is lehet fő tartalmi jellemvonása. Ebben azonban



sem durvaság, sem bizarrság, sem pedig gorombaság nem nyilvánul meg. Inkább egy kis ravaszság, okossággal párosítva. Általa a mondókás nagyobb hatást is ér el, nincs szüksége gorombáskodni. Mennyi élcelődés rejtőzik például az imént említett „Volt egyszer egy Lipót...” kezdetű szövegben a szerencsétlen Lipót rovására, aki kőből készíti el koporsóját, és azt cipelgeti, vagy milyen finoman figurázza ki a hentesek ügyetlenségét a Három hentes bolhát vágott című mondóka, hiszen a három hentesnek együttes erővel sem sikerül levágni a pici bolhát!

A gyengédség, a líraiság sem hiányzik e népköltészeti termékekből. Pl.:

Egy tábla búza,  
Két tábla búza,  
Három tábla búza,  
Közte rejtve egy kislány.

vagy:  
Volt egyszer egy szarvas,  
Szarvasnak az apja,  
Apjának az apja.

Mindezeket a tulajdonságokat mondókáinkban átszövi egy szembetűnő vonás: a gondolatmenet fokozása. A gondolatok az egyszerűtől haladnak az összetett felé, a tré-fálkozás, a játékosság, az élcelődés, a nevetetés fokozatosan nő a sorok, a gondolatok között, mígnem a végén – a feszültség csúcspontján – csattanóval zárul.

Említsük még meg, hogy kötetünk anyagát olyan mondókákból állítottuk össze, amelyek (a Függelék kivé-

telével) nyomtatásban még nem jelentek meg sehol. S ha a kedves olvasó az imént felsorolt mondókabeli tulajdonságok közül csak egyetlenegyét is felfedez, máris megállapíthatjuk, hogy munkánk nem volt hiábavaló.

Mondókáink iránt régebben is volt érdeklődő, s ha nem csupán az ilyenfajta szövegek vonzották is, nem restellte a fáradságot, hanem lejegyezte őket a többi népköltészeti termékkel együtt. Nekik köszönhető, hogy ezek a versikék megmaradtak az utókor számára. Nélkülük nem lenne teljes sem a jugoszláviai magyar mondókaanyag, sem a magyarság mondókáinak a bemutatása. A Függelék c. fejezet megjelentetését egyrészt ezért, másrészt pedig a mondóka továbbélésének, a szöveg minőségi és mennyiségi változásának a kimutatása szempontjából tartjuk szükségesnek. Az említett szempontokon kívül arra is ügyeltünk, hogy Függelékünk anyagát azokból a helységekből válogassuk össze, ahonnan kötetünkbe kevesebb mondóka került, vagy ahol egyáltalán nem is végeztünk gyűjtést.

Nagyobbrészt Kálmány Lajos gyűjtéséből közlünk, neki sikerült vidékünkön a legtöbb mondókát megmentenie, de későbbi gyűjtőktől, falukutatóktól is átvettünk néhány mondókát, hogy bemutatott forrásanyagunk minél színesebb, gazdagabb, hitelesebb legyen. Sajnos, még így sem a teljes szöveg-anyag kerül az olvasó elé. Csak éppen annyi fér ide, amennyi kitűzött céljaink eléréséhez többé-kevésbé elegendő.

A függelékben szereplő mondókákat, akárcsak kötetünk teljes anyagát, funkcionális szempontból csoportosítottuk, és a már kialakított típusok szerint mutatjuk be.

Válogatásunk gyűjtemények és kisebb tanulmányok anyagából készült<sup>10</sup>.

Végezetül hadd mondjak köszönetet az általános iskolai magyartanároknak a gyűjtés megszervezéséért, tanítványaiknak a szorgalmas gyűjtésért, valamint dr. Kovács Ágnesnek (Budapest), dr. Voight Vilmosnak (Budapest), dr. Bori Imrének, dr. Bányai Jánosnak és dr. Penavin Olgának a kutatás és a feldolgozás folyamán nyújtott önzetlen támogatásért.

